

Cristinel Sava

O COPIE ARDELENEASCĂ INEDITĂ A *CELOR DOUĂSPREZECE VISE ÎN TÂLCUIREA LUI MAMER*

Recent, am publicat o versiune fragmentară a *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* descoperită pe filele albe de la sfârșitul unui *Bucvar* tipărit, cel mai probabil, în intervalul 1756–1760, la Iași. Este, din câte cunoaștem până acum, singurul exemplar dintr-o a doua ediție amplificată a *Bucvarului* tipărit în 1755, tot la Iași, sub patronajul mitropolitului Iacob Putneanul¹. Întrucât din versiunea publicată de noi (siglată Bu în stema manuscriselor acestui text²) lipseau nu doar sfârșitul, ci și începutul, am obținut din partea custodelui de la sala de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din București permisiunea de a cerceta dosarele cu foi și fragmente desprinse din diverse manuscrise sau tipărituri (bineînțeles, conținutul unor astfel de dosare nu este catalogat decât în scriptele interne ale secției de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române). Într-unul din aceste dosare (cel care poartă numărul 4223), am descoperit o copie inedită a aceluiași text, purtând titlul *Învățătură la vreama de apoi*. În articolul de față oferim o descriere a manuscrisului, precum și o ediție a acestei versiuni a *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Dosarul nr. 4223 conține o serie de acte și fragmente de manuscris datând din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea. Nu am avut acces la întregul dosar, ci la o parte din el, în care erau incluse următoarele:

- Act de vânzare din 18 martie 1725: Stoica, fiul lui Stoica Bumala, îi vinde lui Obreșen Brașovean zece pogoane de vie lucrătoare în Dealul Dălțișelor, cu 50 de taleri pogonul.
- Adeverință din 2 august 1830: locuitori din Valea Mieilor adevăresc că un anume Gavrilaşcu, zet Ivașcu, avea prăvălie și cuptor de pâine și bărbierie.

---

¹ Cristinel Sava, *O nouă versiune a Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, în *Limba română*, LXVII, 2018, nr. 3–4, p. 341–367 (siglată Sava, *O nouă versiune*). Pentru discuția privind caracterul amplificat sau neamplificat al acestei ediții, vezi Gabriel Mihăilescu, *Bucvarul mitropolitului Iacob Putneanul*, în *Analele Putnei*, VI, 2010, nr. 2, p. 96–98 și Sava, *O nouă versiune*, p. 346–347.

² Pentru stema manuscriselor adusă la zi, vezi *infra*, p. 56, unde reproducem stema din Sava, *O nouă versiune*, p. 361.

LR, LXIX, nr. 1, p. 49–66, București, 2020

- Foaie de zestre din 22 februarie 1840, dată de Frusinei din Valea Mieilor.
- Act de vânzare din 1 iunie 1788: Matei, fiul lui Gavrilaşcu, îi vinde unchiului său, Mihăilă, un pogon de vie cu 100 de taleri în Valea Mieilor.
- Copie după un act de vânzare din 30 august 1796: Ioan Frangulea și Matei logofăt îi vând lui Mihăilă Catargiu o vie în Valea Mieilor.
- Fragment probabil din cartea *Faptele apostolilor*; *incipit*: „Glas din ceriu vine și limbi ca foc să împarte. Limbile să așază la fieșcare din ucenicii și ucenicii să umple de Duh Sfânt. Iar Sfântul Duh face arătată lucrare lui prin graiul cel de multe limbi al ucenicilor, carele mirare și spăimântare a pricinuit celor ce asculta. Și au tras din ei pre mulți cătră credința la Hristos...”
- Fragment dintr-un *Otpust de toate zilele*.
- Act de vânzare din 25 aprilie 1780: Gavrilaşcu din Ploiești îi vinde cumnatului Mihăilă trei pogoane și jumătate de vie cu 160 de taleri pogonul.
- Act de vânzare din 30 august 1790: Frangulea îi vinde unchiului său, Mihăilă Cantaragiul, o vie de două pogoane și jumătate cu 140 de taleri pogonul.
- Cuvânt funebru la moartea lui Dimitrie Filipescu, semnat de vărul acestuia, Costandin Gheorghie Filipescu, datat 9 mai 1843.
- Cuvânt de laudă pentru Regulamentul Organic, din secolul al XIX-lea.
- Comedie nouă (secolul al XIX-lea).
- Întrebări și răspunsuri, text prescris de dascălul Iordache Bârlădeanu, din Hilișăi, ținutul Bârladului.
- *Crezul moldovenilor* (parodie după crezul bisericesc; secolul al XIX-lea).
- Fragment în limba italiană.
- „Această rugăciune să zice după pravila călugărului.”
- Fragment de manuscris conținând câțiva psalmi versificați și *Învățătură la vreama de apoi*.
- Enache Iacovache, *Studiu istoric asupra Moldovei, mai ales asupra Eteriei*.
- *Co<n>dică țivilă, sau politicească, a prințipatului Moldovii*, de C. Sturza, vel logofăt, Iași, 26 noiembrie 1833 (copie după tipăritură).

Manuscrisul care ne interesează (antepenultimul în lista de mai sus) se prezintă în stare bună, doar ultima filă având rupt colțul exterior din partea de jos. Are dimensiunile de 16,3 × 11,3 cm și este compus din 20 de file numerotate mecanic de la 01 la 20, ceea ce înseamnă că, atunci când au fost numerotate filele, fragmentul era deja desprins sau cu acea ocazie a fost desprins de pe suportul original. Mai există și o numerotație veche, cu cifre arabe, în cerneală de culoare maronie, de la 331 la 350. Pe prima filă, în colțul din stânga sus, este notat în creion, cu cifre arabe, numărul 4443, care ar putea fi un număr de dosar (dosarul în care se află în momentul de față purtând numărul 4223). În colțul din stânga jos, este trecut numărul de identificare a fragmentului în cadrul dosarului în care se află acum, și anume 46.

O însemnare de pe f. 20^r, făcută de un angajat al Bibliotecii Academiei Române, indică faptul că fragmentul a fost inițial atașat unuia din exemplarele

Catehismului trilingv (sârbo-româno-german) tipărit la Viena în intervalul 1774–1780³: „din CRV 385 Dublet”. Pentru acest *Catehism* însă, Biblioteca Academiei Române deține patru dublete, așa că nu știm căruia dintre ele i-a fost atașat fragmentul de manuscris. Chiar dacă eliminăm dintre posibilele suporturi dubletul 4, care păstrează încă intactă legătura originală, tot mai rămân celelalte trei dublete, care au fost restaurate în legătură modernă. Din analiza de până acum, este greu de spus care anume dintre ele ar fi putut constitui suportul inițial al acestui fragment de manuscris. Toate dubletele au paginile de aproximativ aceleași dimensiuni ca ale manuscrisului. Dubletul 2 prezintă ca argument faptul că nu mai are nicio filă suplimentară adăugată, spre deosebire de celelalte. În favoarea dubletului 3 pledează faptul că îi lipsește ultima filă, astfel încât număratoarea paginilor tipăririi se oprește la 330; în această ipoteză, număratoarea veche din fragmentul de manuscris ar continua număratoarea filelor tipăririi. Însă acest dublet este foarte deteriorat pe ultimele file, or manuscrisul nostru este bine conservat. S-ar putea explica acest fapt dacă am admite că cele două au fost coligate de proprietar ulterior deteriorării tipăririi. Pentru dubletul 1 putem reține ca argument prezența unei slove asemănătoare (⚡) în încercările de condei de pe filele liminare ale tipăririi și ale fragmentului de manuscris, însă acest dublet mai are o filă albă la finalul textului tipăririi. În stadiul actual al cercetării noastre, nu putem spune cu siguranță la care dintre dublete a fost atașat manuscrisul.

Fragmentul de manuscris constă în două caiete de dimensiuni diferite, nenumerate, cusute împreună. Primul caiet a fost format inițial din 16 file, din care au mai rămas doar 14, două file fiind rupte din cotor. Al doilea caiet este format din 6 file. Hârtia este de mai multe tipuri (sunt prezente, ca filigrane, două variante de inorog [f. 4 și 7] și alte două filigrane care nu se pot distinge clar), dar în ambele caiete am putut identifica hârtie cu aceeași contramarcă – „Kertsesora” [f. 6→11, 19→17] – produsă în moara de hârtie din Cârțișoara, j. Sibiu, întemeiată de familia nobiliară Teleki în 1785. Textul *Învățăturii la vreamea de apoi* începe pe ultima pagină a primului caiet și se continuă până pe prima pagină a penultimei file din cel de-al doilea caiet: f. 14^v–19^r⁴.

Pe lângă textul *Învățăturii la vreamea de apoi*, manuscrisul mai conține patru psalmi din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (psalmul 103, într-o variantă prescurtată și cu o parte din versuri reordonate, psalmul 5, psalmul 57, din care sunt omise două versuri, și psalmul 100, cu unele versuri reordonate, alte versuri omise, iar finalul înlocuit cu patru versuri din psalmul 48 și alte patru versuri care nu aparțin niciunui psalm), copiați de Ioan Popovici, dascăl în Glâmboaca,

³ Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tomul II: 1716–1808, București, 1910, p. 205, care stabilește intervalul de tipărire între anii 1774 (anul când forma aceasta a catehismului mic a fost aprobată de sinodul de la Karlowitz) și 1784 (când apare o nouă ediție a acestui catehism doar în limbile română și germană). Totuși, o însemnare din 10 iulie 1780, aflată pe versoul filei albe de la finalul exemplarului cu cota CRV 385 Unicat, restrânge acest interval la 1774–1780.

⁴ Precizăm că în acest articol urmăm numerotarea mecanică.

localitate în j. Sibiu⁵ (f. 1^v–10^r), o copie a tablei înmulțirii (f. 12^r), un text scurt cu cele 72 de nume ale lui Isus Hristos (f. 12^v–13^r) și cele 72 de nume ale Fecioarei Maria (f. 13^r–14^v), copiat în anul 1790 de popa Ioan Muscovici, probabil paroh în aceeași localitate Glâmbocă, urmat de textul incomplet al *Învățăturii la vreamea de apoi*, copiat de altă mână la o dată nespecificată (f. 14^v–19^r). Prima pagină a manuscrisului și ultimele trei conțin diverse însemnări, iar alte trei pagini (f. 10^v–11^v) sunt albe.

Caracterul incomplet al textului *Învățăturii la vreamea de apoi* nu este, ca în alte cazuri, urmarea distrugerii fizice a manuscrisului, ci a faptului că autorul acestei copii a întrerupt scrierea textului și nu a mai reluat-o. A fost probabil o întrerupere forțată, deoarece textul nu este părăsit la finalul unei fraze, ci chiar după formula care introduce întrebarea prin care Mamer îi cere împăratului să îi descrie al zecelea vis: „Și iară zisă” (f. 19^r). Spre deosebire de versiunea publicată de noi anterior, căreia îi lipseau atât începutul, cât și sfârșitul, această copie nu are lipsă decât materia ultimelor trei vise, fiind prezent inclusiv titlul textului.

Dintre însemnări, cele mai importante sunt cele care menționează diverse persoane: „S-au scris prin mine, Vasilie Popovici, anul 1803, iunie 20” (f. 1^r); „*Manus*⁶ Ioan Popovici, dascal în Glâmbocă” (f. 10^r); „Acesta e numărul preacuratei Fecioarei Marie. Popa Ioan Muscovici. Ano 1790” (f. 14^r); „Scris-am eu, Toma popa” (f. 19^v). Însemnarea lui Vasilie Popovici este scrisă cu alfabet latin și ortografie românească, cea a lui Ioan Popovici este scrisă cu alfabet latin și ortografie maghiară, iar ultimele două sunt scrise cu alfabet chirilic.

PERSOANA COPISTULUI

Din păcate, nu deținem informații privind identitatea autorului acestui fragment din textul *Învățăturii la vreamea de apoi*. Există trei mâini care au copiat texte pe acest scurt manuscris: dascălul Ioan Popovici din Glâmbocă, preotul Ioan Muscovici (probabil din aceeași parohie) și copistul necunoscut al textului care ne interesează (de asemenea, probabil din aceeași parohie). Grafia copistului necunoscut nu seamănă cu grafia celorlalte texte sau însemnări.

DATAREA ȘI LOCALIZAREA TEXTULUI

În ceea ce privește datarea textului, nu cunoaștem decât termenul *a quo* – 1790, din însemnarea aflată pe f. 14^r, deci chiar pe pagina anterioară începutului textului. Un posibil termen *ad quem* ar putea fi însemnarea de pe prima filă, a lui

⁵ Pentru identificarea localității, vezi *infra*, secțiunea despre localizarea manuscrisului.

⁶ Lat., în trad.: *mâna*.

Vasilie Popovici, din 20 iunie 1803. Totuși, ținând cont de faptul că textul începe pe pagina imediat următoare celei pe care se află însemnarea din 1790 și de faptul că acest manuscris este cvasi-identic cu cel copiat de Vasile Stănilovici din Avrig, j. Sibiu, la 12 martie 1787 (G în stema manuscriselor), suntem îndreptățiți să presupunem că a fost scris la scurt timp după 1790, dacă nu chiar în 1790.

Pentru localizare, dat fiind că întâlnim același tip de hârtie în ambele caiete ale scurtului fragment, putem presupune că toți cei care au copiat texte aparțin aceleiași parohii, din Glâmbocă. Trei localități de pe teritoriul României au purtat sau încă poartă acest nume: Glâmbocă, un cătun contopit în satul Borșa, din j. Maramureș, Glâmbocă (actualmente Glimbocă), sat din j. Caraș-Severin, în apropiere de Caransebeș, și Glâmbocă, sat din j. Sibiu, în apropiere de orașul Avrig, de care și aparține⁷. Se pune problema care dintre aceste localități este cea la care face referire însemnarea dascălului Ioan Popovici. Asemănarea menționată între textul de față și ms. G ne face să credem că este vorba despre satul Glâmbocă din j. Sibiu, mai ales dacă ținem cont că, pentru acest sat, există atestată forma Glimboacă (aceeași din însemnarea dascălului Ioan Popovici) în anul 1750⁸. Identificarea noastră este confirmată și de faptul că în cuprinsul fragmentului de manuscris a fost folosită hârtie produsă în același județ Sibiu.

De altfel, și trăsăturile lingvistice concordă cu localizarea acestui text în zona Sibiului: păstrarea formei etimologice *strein* (f. 16^r)⁹, păstrarea nealterată a lui *e* medial aton în *fecior* (f. 15^v, 17^v)¹⁰, sincoparea lui *e* în *dreptate* (f. 15^r, 16^r), *dreaptă* (f. 16^r), *drepti* (f. 18^v)¹¹, forma necontrasă *priimi* (f. 19^r)¹², refacerea lui *o* în *ospăta* (f. 16^v)¹³, trecerea lui *u* la *o* în *preoți* (f. 17^v, 18^r)¹⁴, păstrarea diftongului *ea* sub accent, în poziție finală, în *avea* (f. 18^r), *bea* (f. 18^r), *cădea* (f. 15^r, 16^v, 18^v), *cățea*

⁷ Cf. Ion Iordan, Petre Gâștescu și D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 148, și Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, [1967], vol. I, p. 266 (siglat Suciu, *Dicționar istoric*).

⁸ Suciu, *Dicționar istoric*, p. 266.

⁹ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 104 (siglată Gheție, BD).

¹⁰ Gheție, BD, p. 105–107.

¹¹ Gheție, BD, p. 110–111; în contrast, textul copiat de Vasile Stănilovici, tot în aceeași zonă, conține și forme nesincopate: *dereptatea* (p. 236), *direaptă* (p. 236) (Alexandru Mareș, *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, în Ion Gheție și Alexandru Mareș [coord.], *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. VIII: *Cărți populare de prevestire: Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer. Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia*. Studii monografice, ediție și glosar de Alexandru Mareș, București, 2003, p. 53 [siglat Mareș, *Cele douăsprezece vise*]; numerele de pagină pentru acest manuscris sunt preluate din ediția publicată de Moses Gaster în *Studies and Texts in Folklore, Magic, Medieval Romance, Hebrew Apocrypha and Samaritan Archaeology*, Londra, 1925, vol. 1, p. 225–238).

¹² Gheție, BD, p. 111; în contrast, ms. G conține forma contrasă *primi* (p. 237). În dreptul textului de față, nu putem stabili însă cu certitudine că această formă acoperă rostirea reală a copistului întrucât acesta mai scrie și alte cuvinte cu dublu *i*: *viis* (f. 14^v, 18^r), *piildă* (f. 16^r). Din acest motiv, în cuprinsul ediției, am transcris cuvântul *priimi* cu diftong, dar am dat ca lecțiune posibilă forma nediftongată.

¹³ Gheție, BD, p. 115.

¹⁴ Gheție, BD, p. 116–117.

(f. 17^v), *ferbea* (f. 16^v), *păștea* (f. 18^r), *rodea* (f. 17^r), *sărea* (f. 16^v), *tăcea* (f. 17^v), *vedea* (f. 16^v)¹⁵, *f nepalatalizat în ferbând* (f. 16^v), *ferbea* (f. 16^v), *să fie* (f. 14^v, 16^v), *va (vor, ar) fi* (f. 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 18^v, 19^r)¹⁶, caracterul dur al consoanei *t* în *nestâns* (f. 18^r)¹⁷, caracterul dur al consoanelor *s*, *z* și *ț* în *arsă* (f. 18^v), *cățai* <*i*> (f. 17^v), *dumnezăiești* (f. 15^r), *Dumnezău* (f. 14^v, 16^r, 18^r, 18^v), *mearsă* (f. 14^v), *să (= se)* (f. 14^r, 15^r, 15^v, 16^r, 17^r, 17^v), *sămăna* (f. 15^v), *său (= seu)* (f. 16^v), *șasălea* (f. 17^v), *visăle* (f. 14^v), *zisă* (f. 14^v, 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r) (cf. însă forme în care aceleași consoane au rostire moale: *avuție* [f. 19^r], *puțin* [f. 15^v], *puțini* [f. 18^v], *semințile* [f. 15^v], *secera* [f. 15^v], *ție* [f. 14^v], *vor zice* [f. 17^v, 19^r], *zisă* [f. 14^v, 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r])¹⁸, caracterul dur al consoanei *ș* în *iș* (f. 19^r), *mișăi* (f. 19^r), *mișăl* (f. 16^r), *nu-ș* (f. 18^v), *și-ș* (f. 17^r) (cf. însă și variantele cu *ș* moale ale aceluiași cuvinte: *iși* [f. 17^r, 18^r], *mișei* [f. 16^v], *nu-și* [f. 15^v, 17^r], dar și alte cuvinte în care consoana *ș* are tot caracter moale: *ce-și* [f. 17^r], *mincinoși* [f. 18^v])¹⁹, caracterul dur al consoanei *ș* în *șasălea* (f. 17^v) și *șaptelea* (f. 18^r)²⁰, prezența fricativelor *z* și *j* în *ai (au) văzut* (f. 14^v, 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r), *căzu* (f. 18^v), *doaosprăzeace* (f. 14^v), *dumnezăiești* (f. 15^r), *Dumnezău* (f. 14^v, 16^r, 18^r, 18^v), *grumazi* (f. 18^r), *jurământ* (f. 19^r), *miază-vară* (f. 15^{r-v}), *va ajunge* (f. 15^v), *va judeca* (f. 18^r), *văzuiu* (f. 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r), *vor zice* (f. 17^v, 19^r), *zilele* (f. 15^v), *zisă* (f. 14^v, 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r)²¹, caracterul moale al consoanei *r* la finalul cuvintelor *cărturariu* (f. 14^v), *ceriu* (f. 15^r, 16^r, 18^v), *mărgăritariu* (f. 18^v)²² și forma metatezată *miljoc* (f. 16^v)²³.

Mai reținem, ca particularități lingvistice ale acestei versiuni: formele de plural *foameți* (f. 15^r), *grumazi* (f. 18^r) și *visuri* (f. 14^v; cf. forma *visăle* [f. 14^v]), pronumele negativ *nime* (f. 14^v, 15^r, 17^v), locuțiunile adverbiale *de sine* „singur” (f. 16^v) și *cu strâmbul* „nedrept, necinstit” (f. 18^v, 19^r), auxiliarul de tipul *are* la

¹⁵ Gheție, BD, p. 119–120; spre deosebire de textul de față, ms. G conține și forme monoftongate: *be* (p. 237), *ferbe* (p. 236) (cf. Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 53).

¹⁶ Gheție, BD, p. 122–123.

¹⁷ Gheție, BD, p. 133–134.

¹⁸ Gheție, BD, p. 137–139; după cum se poate observa din ponderea exemplilor, durificarea lui *s* este mult mai răspândită în text decât durificarea consoanelor *z* și *ț*.

¹⁹ Gheție, BD, p. 140–141.

²⁰ Gheție, BD, p. 142–145.

²¹ Gheție, BD, p. 147, 149; Ion Gheție, *Evoluția africatelor ê și ĝ la fricative în Transilvania după 1700*, în „Fonetică și dialectologie”, VI, 1969, p. 45–48.

²² Gheție, BD, p. 154–155.

²³ Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 43; *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, partea II (ALR II), vol. I, Sibiu/Leipzig, 1940, material necartografiat 32, 2186/141. Și cel mai vechi manuscris care conține textul *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer* (CRV 31/43 BAR, filiala Cluj), copiat de asemenea în j. Sibiu, la Scorei, în 1636, conține această formă metatezată (Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 44).

condiționalul prezent pers. 3 pl. în *ară fi* (f. 16^v; cf. *s-ar cădea* [f. 18^v])²⁴, conjuncția *deacă* „dacă” (f. 14^v), precum și termeni ca *lepăda* „a rupe orice legătură cu cineva” (f. 16^r), *mâneștergură* „prosop, ștergar” (f. 16^r), *înmicșora* „a (se) micșora” (f. 15^v) (în opoziție cu ms. G, care folosește verbul *a se mici* [p. 236]²⁵), *mișel* „sărac” (f. 16^r, 16^v, 19^r), *mumă* „mamă” (f. 17^r), *muncă* „chin” (f. 18^v), *neam* „rude” (f. 15^v, 16^r, 17^r), *râncheza* „a necheza” (f. 17^r)²⁶, *tină* „noroi” (f. 17^v) și *votri* „a mijloci coruperea sau prostituarea cuiva” (f. 17^r).

De asemenea, o altă trăsătură ce pledează pentru copierea textului în zona Sibiului este diftongarea vocalei *e* sub accent la *ea*, situație identică cu aceea din ms. G (copiat în Avrig, oraș lângă care se află satul Glâmbocă), în opoziție cu manuscrisul P–C (copiat în Bihor), unde vocala *e* apare nediftongată în toate exemplele: *aceaea* (f. 19^r / p. 237)²⁷, *acealea* (f. 19^r / p. 237), *adeaseori* (f. 15^r / p. 235), *ceale* (f. 15^r / p. 235), *ceareți* (f. 19^r)²⁸, *desleage* (f. 14^v / p. 235), *doaosprăzeace* (f. 14^v)²⁹, *fărădeleage* (f. 15^v / p. 236), *feate* (f. 17^r / p. 236), *leagea* (f. 15^v, 16^r, 18^r / p. 236, 237), *mearge* (f. 18^v / p. 237), *mearsă* (f. 14^v / p. 235), *petreace* (f. 16^r / p. 236), *seamne* (f. 15^v / p. 236), *vreama* (f. 15^r, 15^v / p. 235, 236), *vreamea* (f. 14^v, 15^r, 16^r, 16^v, 17^r, 17^v, 18^r, 18^v, 19^r / p. 235, 236, 237) (cf. însă *grele* [f. 15^r], dar *greale* în ms. G [p. 235]).

LOCUL VERSIUNII G₂ ÎN STEMA MANUSCRISELOR

La finalul articolului publicat anterior³⁰, ajungeam la stema pe care o reproducem mai jos. În vederea discuției care urmează, vom analiza textul nou-descoperit în raport cu manuscrisele G (copiat de Vasile Stănilovici din Avrig în anul 1787 și publicat de Moses Gaster) și P–C (copiat de Gheorghe Popovici-Cucuian în anul 1789, în localitatea Păușe, din j. Bihor)³¹. Aceste două manuscrise derivă dintr-un intermediar comun și sunt cele mai apropiate de varianta de față. În

²⁴ Aceeași alternanță ne întâmpină și în ms. G: *s-are cădea* (p. 237), dar *ară fi* (p. 236) (Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 54).

²⁵ Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 54.

²⁶ În cazul acestui cuvânt, versiunea de față, ca și cea din ms. G, conține forma cu *k'*, în opoziție cu ms. P–C, unde *k'* a trecut la *t'*, în forma *rânțeza* (cf. Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 54–55).

²⁷ După bara oblică este notat numărul paginii din articolul în care Moses Gaster a publicat textul ms. G (pentru informațiile bibliografice, vezi *supra*, nota 11).

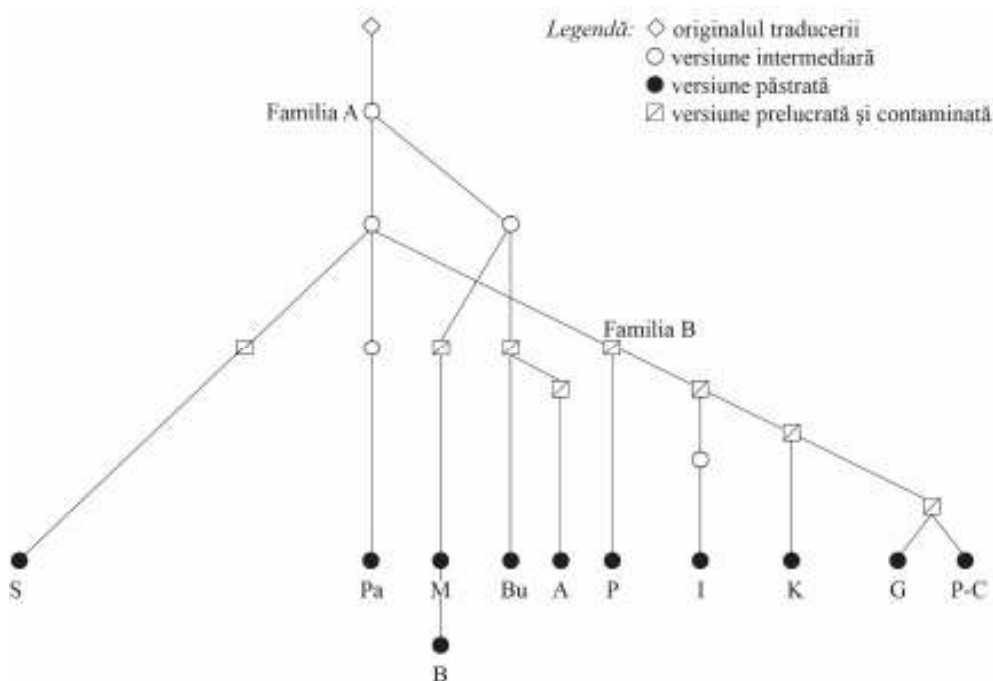
²⁸ În cazul acesta, ms. G conține forma de singular *ceri* (p. 237), unde diftongul era imposibil din punct de vedere fonetic.

²⁹ În ms. G, numărul este redat prin cifre.

³⁰ Sava, *O nouă versiune*.

³¹ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*. Vol. III: *B.A.R. 3101–4413*, București, 1987, p. 37–38; Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 54. Întrucât ms. P–C nu a fost editat, pentru comparația manuscriselor am apelat direct la ms. rom. BAR 3170, care păstrează copia lui Gheorghe Popovici-Cucuian.

primul rând, toate aceste trei manuscrise omit pasaje întregi din comentariul la primul vis, referitoare la apariția cometelor și a cutremurelor, precum și la pustiirea cetăților³². În al doilea rând, numele cetății peste care domnea împăratul din text are în toate cele trei manuscrise forma Varihon, cu *r*-ul omis în ms. G³³. În al treilea rând, diferențele dintre cele trei manuscrise sunt mici, constând în general în lecțiuni greșite, omisiuni și modificări ale topicii. Întrucât manuscrisul analizat a fost copiat în Glâmboaca, îi vom aloca sigla G₂, ceea ce înseamnă că vechea siglă G se va transforma în G₁.

Vom prezenta mai jos diferențele dintre cele trei manuscrise, marcate cu litere aldine:

³² Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 90.

³³ Cf. Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 69, 232. Dat fiind că ms. G pare a se fi pierdut, nefiind accesibil decât în ediția publicată de Moses Gaster, eventualele greșeli și omisiuni pot fi atribuite în egală măsură transcrierii moderne. Trei exemple sunt edificatoare în acest sens: la p. 236, Gaster transcrie „și-ș vor îndrăgi nêmul mueri-și. Mueri îș vor lăsa”, când din confruntarea cu celelalte două manuscrise avute în vedere reiese clar că aici trebuie transcrie: „și-ș vor îndrăgi nêmul mueri-<i>”. Și mueri îș vor lăsa”; la p. 237, „popi săi” este o evidentă greșeală, forma corectă trebuind să fi fost „popi răi”; de asemenea, la aceeași pagină, „când va fi de a lurê” ar fi trebuit transcrie „când va fi de a lu<a>rê”. Din aceste considerente, nu se poate spune cu deplină siguranță că o anumită formă greșită este proprie manuscrisului sau nu.

1) Titlul textului: „**Învățătură** la vremea de apoi” (G₁, p. 235; G₂, f. 14^v) / „**Cuvânt** de vreme de apoi” (P–C, f. 98^v).

2) Numele împăratului: **Sehaci** (G₁, p. 235; G₂, f. 14^v) / **Săhanciu** (P–C, f. 98^v). Diferența aceasta poate fi explicată prin omisiunea, comună în ms. G₁ și G₂, a unui *n* suprascris și prin faptul că, în ms. P–C, consoana *s* are invariabil caracter dur, în timp ce în ms. G₁ și G₂, deși predomină exemplele de cuvinte în care consoana *s* are caracter dur, există și cuvinte în care *s* este moale³⁴. Probabil că, în intermediarul după care au fost copiate ms. G₁ și P–C, forma numelui era *Sehanci*, așa cum de altfel apare și în manuscrisele M și B³⁵.

3) În opoziție cu ms. G₁ și G₂, ms. P–C conține un adaos în introducerea textului: „Și au văzut într-o noapte doauosprăzeace_{G2}/12_{G1} visuri” (G₁, p. 235; G₂, f. 14^v) / „Și au văzut într-o noapte 12 visuri și să spământă rău de visuri” (P–C, f. 98^v).

4) „**Doamne Sehaci, visăle**_{G2}/**visele**_{G1}” (G₁, p. 235; G₂, f. 14^v) / „**Împărate, visările**” (P–C, f. 98^v).

5) „Zisă împăratul” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^f) / „Zisă împăratul **Săhanciu**” (P–C, f. 98^v).

6) În descrierea de către împărat a primului vis, ordinea în care apar elementele este inversată: „Văzuiu_{G2}/Văzui_{G1} un stâlp de aur; **din pământ până la ceriu** sta” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^f) / „Văzuiu un stâlp de aur; **din ceriu până în pământ** sta” (P–C, f. 98^v).

7) În interpretarea pe care Mamer o dă primului vis, ms. P–C conține un adaos: „Când va veni vremea de apoi” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^f) / „**Acela vis, împărate, este așa: Când va veni vreme de apoi**” (P–C, f. 98^v).

8) „Bătrânii vor fi în minte **pruncească**” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^f) / „Bătrânii vor fi în minte **pruncilor**” (P–C, f. 99^f).

9) „Vor fi **adeaseori foameți**” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^f) / „Vor fi **foameți adesăori**” (P–C, f. 99^f).

10) În interpretarea primului vis, ms. G₂ conține o omisiune: „Iară iarna va fi până în miază-vară” (G₂, f. 15^{r-v}) / „**Și [să]**_{P-C} **va băga toamna în iarna**, iară iarna va fi până în miază-vară” (G₁, p. 235; P–C, f. 99^f).

11) „și **neam aproape** să vor lua” (G₁, p. 235; G₂, f. 15^v) / „și **neamul de aproape** să vor lua” (P–C, f. 99^f).

12) „de **păcat** nu vor gândi” (G₂, f. 15^v) / „de **păcate** nu vor gândi” (G₁, p. 235; P–C, f. 99^f).

13) „nu vor ști cine **le iaste** tată” (G₁, p. 235–236; G₂, f. 15^v) / „nu vor ști cine **li-i** tată” (P–C, f. 99^f).

14) „domnii și boiarii vor lucra fărădeleage” (G₂, f. 15^v) / „domnii și boiarii_{G1}/boierii_{P-C} vor lucra fărădeleage_{G1}/fărădelege_{P-C} **cu mișei**” (G₁, p. 236; P–C, f. 99^f).

³⁴ Vezi *supra*, p. 54.

³⁵ Mares, *Cele douăsprezece vise*, p. 231–232.

15) „luna nu-și va da **lumi<i>** lumina sa” (G₂, f. 15^v) / „luna nu-și _{G1/nu-șP-C} va da lumina sa_{G1/eiP-C}” (G₁, p. 236; P-C, f. 99^f).

16) „zilele să vor **înmicșora**” (G₂, f. 15^v) / „zilele să vor **mici**” (G₁, p. 236; P-C, f. 99^f).

17) „iară popii nu să vor cunoaște din **oamenii** cei proști” (G₁, p. 236; G₂, f. 15^v-16^f) / „iară popii nu să vor cunoaște din cei proști³⁶” (P-C, f. 99^f).

18) „[și]_{G2} **dreptatea și adevărul va peri**” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^f) / „**dreptate va peri și adevărul**” (P-C, f. 99^{r-v}).

19) O interpolare de la finalul primului vis, care până acum nu fusese consemnată decât în ms. G₁³⁷, este prezentă și în ms. G₂: „Acesta-i un vis de pildă la toți_{G1/tot omulG2}” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^f).

20) O inversiune a topicii mai amplă unește iarăși manuscrisele G₁ și G₂, în opoziție cu ms. P-C, în cadrul întrebării pe care Mamer i-o pune împăratului pentru a afla al doilea vis: „**Iară al doilea vis – zisă filosoful – cum l-ai văzut, împărate?**” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^f) / „**Și iară zisă filosoful: Dară al doile vis cum l-ai văzut, împărate?**” (P-C, f. 99^v).

21) O altă diferență care grupează manuscrisele G₁ și G₂ în contrast cu ms. P-C este datorată unei interpretări greșite a textului de către copistul acestui din urmă manuscris: „Văzuiu o muiare **țiind**_{G2/țiindu}_{G1} **o mâneștergură**_{G2/mănăștergură}_{G1}” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^f) / „Văzuiu o muiere **într-o mână o ștergură**” (P-C, f. 99^v).

22) „alta vor **apuca** a ținea” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^f) / „alta vor ține” (P-C, f. 99^v).

23) „toți oamenii **de** slujba lui Dumnezeu nu vor gândi” (G₂, f. 16^f; P-C, f. 99^v) / „toți oamenii **la** slujba lui Dumnezeu nu vor gândi” (G₁, p. 236).

24) „[Dară]_{G2} al treilea vis **cum l-ai văzut?**” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^{r-v}) / „Al 3-le vis **cumu-l văzuși?**” (P-C, f. 99^v).

25) „Întru una_{G2/într-una}_{G1} era său, **într-alta** era apă, într-alta era unt” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^v) / „Într-una era său, **într-una** era apă, într-alta era unt” (P-C, f. 99^v).

26) „Și **din unt sărea în său, și din său în unt**” (G₂, f. 16^v) / „Și **sărea**_{G1/săriia}_{P-C} **din său**_{G1/seu}_{P-C} **în unt și din unt în său**” (G₁, p. 236; P-C, f. 99^v).

27) „oamenii vor **face** sate pe unde n-au **mai** fost sate” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^v) / „oamenii vor <face> sate pe unde n-au fost” (P-C, f. 99^v).

28) „Și **într-un cap** de sat va fi un bogat, și în **celalalt**_{G2/cela}_{G1} **cap de sat**, [va fi]_{G1} alt bogat” (G₁, p. 236; G₂, f. 16^v) / „**Deci de o lature** de sat va fi un bogat, de **ceea lature**, alt bogat” (P-C, f. 99^v).

29) „pre cei **săraci și** mișei **nu-i vor chema, măcară de le-ar fi și rudă. Ci încă nici** nu-i vor vedea, măcară **și frați să le fie**” (G₂, f. 16^v) / „pre cei [săraci și]_{G1} mișei nu [-i]_{P-C} vor vedea_{G1/vede}_{P-C}, **macar**_{G1/măcar}_{P-C} **i-ar fi frate**” (G₁, p. 236; P-C, f. 99^v-100^r).

30) „Și **multe** muieri își vor lăsa bărbații” (G₂, f. 17^r; P-C, f. 100^f) / „Muieri **iș** vor lăsa bărbații” (G₁, p. 236). În acest caz, din cauza omisiunii adjectivului

³⁶ Scris: прочи.

³⁷ Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 90.

pronominal *multe*, Moses Gaster leagă conjuncția „și” de la începutul frazei de cuvântul cu care se încheie fraza anterioară: „mujeri-și”.

31) „**atuncea**_{G2}/**atunci**_{P-C} își_{G2}/își_{P-C} va votri muma **pre** fată [și]_{P-C}³⁸ să o mărite” (G₂, f. 17^f; P–C, f. 100^f) / „își va votri muma **la** fată să o mărite” (G₁, p. 236).

32) „și o va închide cu **alții** în casă” (G₁, p. 236; G₂, f. 17^{f-v}) / „și o va închide cu **altul** în casă” (P–C, f. 100^f).

33) „**Și să vor împresura** și de nime nu să vor rușina” (G₁, p. 236; G₂, f. 17^v) / „**Și soră pre soră va votri** și de nime nu să vor rușina” (P–C, f. 100^f). Lecțiunea „să vor împresura” este o coruptelă prezentă doar în ms. G₁ și G₂, restul manuscriselor conținând varianta prezentă în ms. P–C.

34) „Văzuiu o cățea într-un **loc** zăcând” (G₂, f. 17^v; P–C, f. 100^f) / „Văzuiu o cățea într-un **lac** zăcând” (G₁, p. 236). Este posibil ca aici să fie unul din acele locuri unde transcrierea lui Moses Gaster să conțină o greșeală.

35) „**La** vremea de apoi, **atuncea va învăța părintele**_{G1}/**părinții**_{G2} **pre fecior**_{G1}/**feciori**_{G2} bine” (G₁, p. 236–237; G₂, f. 17^v) / „**Când va veni** vreme de apoi, **părinții vor învăța pre feciori** bine” (P–C, f. 100^f).

36) „**Îmbătrânit-ați și mintea v-ați pierdut** și nu știți ce grăiți” (G₁, p. 237; G₂, f. 17^v) / „**Bătrânit-ați** și nu știți ce grăiți” (P–C, f. 100^{f-v}).

37) „Văzuiu preoți mulți într-o tină până în grumazi” (G₁, p. 237; G₂, f. 17^{v-18^f}) / „Văzuiu preoți mulți **unde sta** într-o tină pân în grumazi” (P–C, f. 100^v).

38) „vor aduna **avuții multe** și cu **acealea** își vor băga **sufletul** în focul nestâns” (G₂, f. 18^f) / „vor aduna **avuții**_{G1}/**avuție**_{P-C} **multe**_{G1}/**multă**_{P-C} și cu **aceaea**-ș_{P-C}/își_{G1} vor băga **sufletele [în muncă]**_{P-C} în focul nestins_{G1}/nestâns_{P-C}” (G₁, p. 237; P–C, f. 100^v).

39) „Cu cel dinainte păștea_{G2}/păște_{P-C} **iarbă**, iară cu cel dinapoi bea apă” (G₂, f. 18^f; P–C, f. 100^v) / „Cu cel dinainte păștea, iară cu cel dinapoi bea apă” (G₁, p. 237).

³⁸ Atragem atenția aici asupra unei posibile alte atestări a construcției de tipul *și* + conjunctiv, specifică zonei în care a fost scris ms. P–C; pe de altă parte, grafia ar putea fi interpretată și în felul următor: „îș va votri muma pe fată-și să o mărite”. Cum însă nu am întâlnit astfel de construcții în manuscrisul respectiv, iar cliticul reflexiv în dativ este caracterizat în toate ocaziunile inventariate de noi de ș dur (*ce-ș* [f. 100^f], *îș* [f. 100^f], *nu-ș* [f. 99^f, 100^f, 100^v], *-ș* [f. 100^v, 101^f]), credem că avem argumente pentru a interpreta construcția drept una în care conjuncția *și* este marcă a conjunctivului. Pentru discuția problemei, vezi Ion Gheție, *Și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, în *Limba română*, XII, nr. 3, 1963, p. 247–260; Al. Rosetti, *Și „să”, dans le nord-ouest de la Transylvanie*, în *Revue roumaine de linguistique*, IX, nr. 4, 1964, p. 395–396; Ion Gheție, *Din nou despre și, semn al conjunctivului în graiul crișean*, în *Studii și cercetări lingvistice*, VI, nr. 5, 1965, p. 605–609; Romulus Todoran, *Despre și „să” în graiurile dacoromâne*, în *Cercetări de lingvistică*, XI, nr. 2, 1966, p. 193–207; Ion Gheție, *Un hapax legomenon în Codicele Sturdzan: și = (să)*, în *Limba română*, XVI nr. 2, 1967, p. 191–195; Diomid Strungaru, *Este atestat și să în secolul al XVI-lea?*, în *Limba română*, XVI, nr. 1, 1967, p. 77–80; Romulus Todoran, *În legătură cu și „să” în graiurile dacoromâne. Căci, conjuncție completivă directă*, în *Cercetări de lingvistică*, XIII, nr. 1, 1968, p. 35–38; Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 306–307; Alexandru Mareș, *Despre vechimea lui și, semn al conjunctivului*, în *Limba română*, LII, nr. 5–6, 2003, p. 449–450; Cristinel Sava, *Complementizatorii în limba română veche*, teză de doctorat, București, 2012, p. 77.

- 40) „Zisă filosoful” (G₁, p. 237; G₂, f. 18^r) / „Zisă **Mamer**” (P–C, f. 100^v).
- 41) „vlădicii vor pune popi **răi și fără** [de]_{G1} **carte**” (G₁, p. 237; G₂, f. 18^v) / „vlădicii vor pune popi **fără de carte și răi**” (P–C, f. 100^v). În G₁, „popi săi”, o evidentă greșeală de transcriere (vezi *supra*, nota 33).
- 42) „mulți popi vor fi, iară puțini **buni și drepti**” (G₁, p. 237; G₂, f. 18^v) / „mulți popi vor fi, iară puțini **drepti și buni**” (P–C, f. 100^v).
- 43) „[Și]_{G2} iară zisă” (G₁, p. 237; G₂, f. 18^v) / „Iară zisă **filosoful**” (P–C, f. 100^v).
- 44) „Văzuiu **preste toată lumea mult mărgăritariu vărsat pre pământ**” (G₁, p. 237; G₂, f. 18^v) / „Vă<zuiu> **mult mărgăritariu vărsat preste toată lumea**” (P–C, f. 101^r).
- 45) „Zisă **Sihaciu**” (G₂, f. 19^r) / „Zisă **Săhaicea** (G₁, p. 237) / „Zisă **împăratul Săhanciu**” (P–C, f. 101^r).
- 46) „Zisă **Mamer**” (G₁, p. 237; G₂, f. 19^r) / „Zisă **filosoful**” (P–C, f. 101^r).
- 47) „Când va **veni** vreamea de apoi, atuncea vor duce oamenii avuție la alții să o ție [**bine**]_{G2}” (G₁, p. 237; G₂, f. 19^r) / „Când va **fi** vreme de apoi, atunci vor duce oamenii avuție **multă** la alții să li-o ție **bine**” (P–C, f. 101^r).
- 48) „Și când o vor **duce**, o vor primi cu drag, iară când va fi **de a o lua-o**, o vor tăgădui” (G₂, f. 19^r) / „Și când o vor **da**, o vor primi cu drag, iară când va fi **de alurea**_{G1}/**de-a luoare**_{P-C}, [o]_{G1} vor tăgădui” (G₁, p. 237; P–C, f. 101^r).
- 49) „Nu știm ce **cearefi** și ce mi-**ați** dat” (G₂, f. 19^r) / „Nu știm ce **ceri**_{G1}/**cei**_{P-C} și ce mi-**ai** dat” (G₁, p. 237; P–C, f. 101^r).
- 50) „Și **cu jurământ** va să o ia înapoi” (G₁, p. 237; G₂, f. 19^r) / „Și **vor jura** să o ia înapoi” (P–C, f. 101^r).

După cum se poate constata, în cele mai multe cazuri (34 la număr), manuscrisele G₁ și G₂ merg împreună (exemplele 1–9, 11, 13, 17–22, 24, 25, 27, 28, 32, 33, 35–37, 40–44, 46, 47 și 50), dar există și situații în care ms. G₂ se grupează cu ms. P–C (exemplele 23, 30, 31, 34 și 39) sau în care, dimpotrivă, G₂ face notă discordantă, fiind în opoziție cu manuscrisele G₁ și P–C (exemplele 10, 12, 14–16, 26, 29, 38, 48 și 49). Într-un singur exemplu (45), fiecare manuscris din cele trei conține o formă diferită proprie.

Dacă analizăm exemplele în care ms. G₂ face notă discordantă în raport cu ms. G₁, aliniindu-se cu ms. P–C, observăm că unele se datorează unor omisiuni de mică importanță în ms. G₁ (exemplele 30 și 39), unei posibile transcrieri greșite a ms. G₁ (exemplul 34) sau unor modificări minore, cum ar fi utilizarea unor prepoziții diferite (exemplele 23 și 31).

Cât privește exemplele în care ms. G₂ se află în opoziție cu ambele manuscrise, unele se datorează unor omisiuni mai ample sau mai puțin ample în ms. G₂ (exemplele 10 și 14) sau unor adăugiri în ms. G₂ (exemplul 15), altele se datorează alegerii formelor de singular în locul celor de plural sau invers (exemplele 12, 38 și 49) ori alegerii altor termeni sau forme paradigmatică (exemplul 48). Diferențele din urmă sunt inovații ale acestui manuscris în raport cu originalul. În cazul exemplului 49, intermediarul după care au fost copiate ms. G₁ și P–C conține la rândul lui o inovație, folosind pluralul în prima parte a expunerii: „Atuncea_{G1, G2}/Atunci_{P-C} vor duce **oamenii** avuție [multă]_{P-C} la **alții** să [li-]_{P-C} o ție [bine]_{G2, P-C}”

(G₁, p. 237; G₂, f. 19^f; P-C, f. 101^f); toate celelalte manuscrise (cu excepția ms. K și Bu, care nu includ și materia acestui vis³⁹) conțin singularul: „**un om** va duce avuția lui la **un vecin de aproape** să i-o ție, iar acela o va lua și-i va părea bine” (Pa, f. 129^v), „**un om** va duce avuție la **altu vecinu** să i-o ție, iar acela o va loa avuție celuie și<-i> va părea bine” (S, f. 32^v), „el va duce, **un om**, avuție lui la **vecinul său cel de aproape** să o păzască, iară el o va lua și-i va părea bine” (P, f. 200^f), „**un om** va duce avuția sa la **alt om, la un vecin al său de aproape**, și o va da să o ție, iar acel om o va lua și-i va păre bine” (M, f. 44^v; B, f. 46^v), „**un priiatin** va da avuție sa la **alt priiatin** să o ție până când s-a întorce sau când îi va trebui” (A, f. 179^v). Prin urmare, ms. G₂ nu face decât să inoveze și mai mult, folosind în mod consecvent pluralul în tot pasajul: „Când va veni vremea de apoi, atuncea vor duce oamenii avuție la alții să o ție bine. Și când o vor duce, o vor priimi cu drag, iară când va fi de a o lua-o, o vor tăgădui și vor zice: «Nu știm ce ceareți și ce mi-ați dat»” (f. 19^f).

Alte diferențe care separă ms. G₂ de celelalte două manuscrise se datorează, credem, contaminării cu o variantă diferită. Aici încadrăm exemplele 16, 26 și 29. În exemplul 16, ms. G₂ conține verbul „a se în micșora”, asemenea ms. S, Pa, M, B, K și I⁴⁰ (care conțin forma neprefixată „a se micșora”), în loc de „a se mici”, verbul folosit în ms. G₁ și P-C. Pentru explicarea exemplului 26, trebuie să pornim de la ordinea în care apar cele trei căldări. Astfel, în manuscrisele în care ordinea este: căldarea cu unt, căldarea cu apă și căldarea cu seu sau căldarea cu unt, căldarea cu seu și căldarea cu apă (S, P, Pa), deci în manuscrisele unde căldarea cu unt este menționată înaintea celei cu seu, se urmează înșiruirea firească a conținuturilor celor două căldări: din unt sar stropi în seu și din seu în unt. În celelalte manuscrise (G₁, M, B, A)⁴¹, unde ordinea căldărilor este inversată, cea cu unt fiind menționată după cea cu seu, se urmează de asemenea înșiruirea firească: din seu sar stropi în unt și din unt în seu. O situație de contaminare ne întâmpină în ms. I, în care căldarea cu unt este înaintea celei cu seu, dar apoi se relatează de două ori cum sar stropii dintr-o căldare în alta, mai întâi urmându-se înșiruirea logică, apoi reluându-se în ordinea inversă: „trei căldări fierbând într-o pară de foc: într-una era unt, într-una era său, cea de mijloc era cu apă. Și stropiia cea cu unt în cea cu seu și săriia stropii prestre cea cu apă și nu cădea în apă, ci stropiia său în unt și untul în său, iar în cea cu apă un pic nu cădea”⁴². În cazul ms. G₂ putem presupune o contaminare cu un manuscris conținând prima variantă.

În ce privește exemplul 29, putem presupune din nou o contaminare. Astfel, cele mai vechi manuscrise (S și P) conțin varianta cea mai scurtă a pasajului: „pri cel sărac nu-l va chima, măcar să i-ar fi frate” (S, f. 32^f); „săracii nu-i va chema, măcară de i-are hi frate” (P, f. 197^v). Apoi, în familia A, pasajul se amplifică prin

³⁹ În dreptul ms. I nu ne putem pronunța întrucât nu am avut la dispoziție manuscrisul sau transcrieri ale acestuia pentru porțiunea respectivă.

⁴⁰ Ms. P și A nu conțin acest fragment.

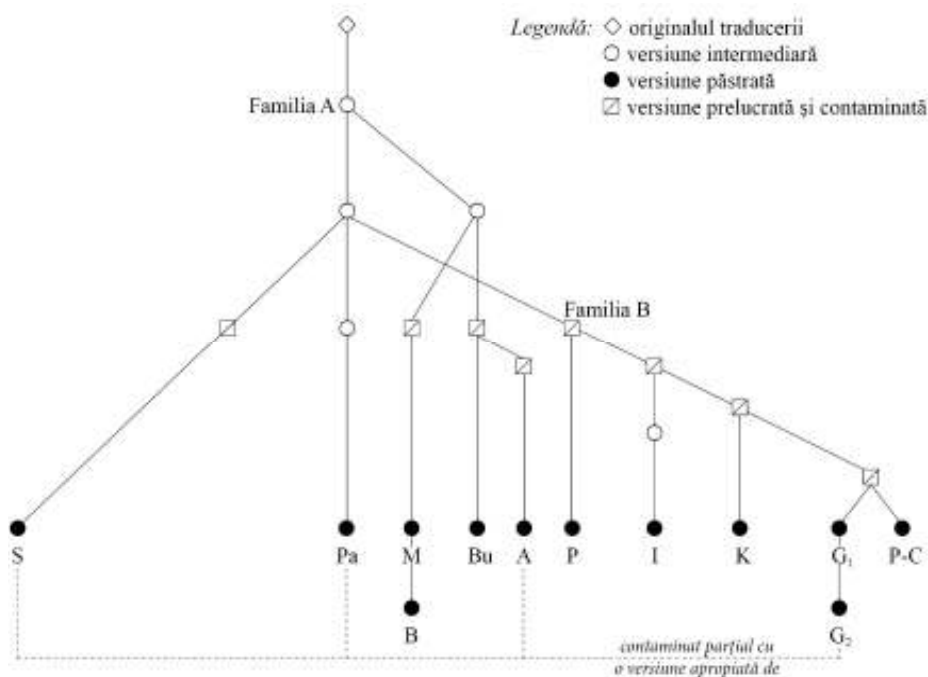
⁴¹ Ms. K și Bu nu conțin materia acestui vis.

⁴² Mareș, *Cele douăsprezece vise*, p. 234.

adăugarea încă unui verb: „pre cel sărac nu-l vor chema, nici îl vor socoti, măcar de i-ar fi frate” (Pa, f. 128^l); „pre cel sărac nu-l vor chema, nici vor căuta de dânsul, măcar frate de i-ar fi” (M, f. 41^v; B, f. 42^{r-v}); „iară pe cel sărac, măcar c-a fi apropi, nu l-or chema, ca când nice l-ar vide, măcar și frate să le fie” (A, f. 177^{r-v}). Forma din textul nostru se apropie de cea din ms. A atât prin folosirea celor două verbe („a chema” și „a vedea”), cât și prin posibila interpretare greșită a expresiei „a fi aproape” ca însemnând „a fi rudă”. Presupunem așadar, în acest caz, o contaminare cu un manuscris conținând un text asemănător cu cel din ms. A; pentru a explica și celelalte două exemple discutate mai sus, putem lua în considerare și o contaminare cu ms. S sau Pa.

Pentru a rezuma discuția de mai sus, o interpolare precum aceea din exemplul 19 sau o coruptelă precum aceea din exemplele 2 și 33, care sunt comune doar manuscriselor G₁ și G₂, precum și copierea celor două manuscrise în localități foarte apropiate ne îndreptățesc să tragem concluzia că ms. G₂ a fost copiat după ms. G₁. Diferențele dintre ele pot fi datorate transcrierii greșite a ms. G₁ în ediția publicată de Moses Gaster (cum ar fi numele cetății și exemplul 34), unei variații lexicale și morfologice firești (exemplele 12, 23, 31, 38 și 48), unor omisiuni (exemplele 10 și 14) sau inovații (exemplele 15 și 49) ale ms. G₂ sau contaminării cu alt manuscris (exemplele 16, 26 și 29). Situațiile în care ms. G₂ se grupează cu ms. P-C, în opoziție cu ms. G₁ (exemplele 23, 30, 31, 34 și 39), pot fi întâmplătoare.

Prezentăm mai jos stema refăcută în urma constatărilor din această secțiune, incluzând în ea și acest manuscris inedit:

CONCLUZII

Textul *Învățăturii la vremea de apoi* conservat în ms. G₂ este o copie fragmentară după ms. G₁, realizată în localitatea Glâmbocă, j. Sibiu, de un copist necunoscut, cândva după anul 1790. Date fiind concluziile privind filiația acestui manuscris, precum și considerațiile filologice prezentate mai sus, putem afirma totuși cu o oarecare probabilitate că activitatea de copiere a acestui text a avut loc în jurul anului 1790, și nu cu mult după. Importanța acestei copii rezidă în faptul că aduce lumină asupra unor posibile omisiuni sau greșeli ale ms. G₁ sau ale transcrierii efectuate de Moses Gaster, dat fiind că manuscrisul publicat de regretatul cercetător pare a se fi pierdut astăzi.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Am reprodus textul în transcriere interpretativă. Pentru modul de interpretare a grafiilor, vezi *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I: 1521–1639, alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon, coord.: Alexandru Mareș, București, 1994, p. 44–48.

ÎNVĂȚĂTURĂ¹ LA VREAMEA DE APOI

14^v

Fost-au într-o cetate ce să chiuma Varihon un împărat ce-l chiuma Sehaci.

Și au văzut într-o noapte doauosprăzece visuri și nu să afla nime² să le desleage. Dară să aflară un om ce-i era numele Mamer și era cărturariu mare și filosof. Și deacă mearsă la împăratu, zisă: „Doamne Sehaci, visăle tale nu ți-s de rău, ci Dumnezău au arătat ție ce va să fie la vremea de apoi. Ce-mi spune: visu³ dintâiu // cum l-ai văzut?” 15^r

Zisă împăratu!: „Văzuiu un stâlp de aur; din pământ până la ceriu sta”.

Zisă Mamer filosofu!: „Când va veni vremea de apoi, mult rău va fi preste toată lumea. Și într-acea vreme, va peri dreptatea și gândurile ceale bune, și cuvinte dumnezăiești nime nu va grăi, ci tot drăcești. Și bătrâni<i> vor fi în minte pruncească, și toți oamenii⁴ vor cădea în păcate grele și nu să vor pocăi. Și vor fi

¹ Scris de două ori; în prima ocurență, cuvântul este scris de altă mână decât cea care a copiat textul. ✧

² Scris: нине. ✧

³ Scris: вісѣ. ✧

⁴ Scris: омени. ✧

- 15^v adeaseori foameți, iară iarna⁵ va fi până în miază-/vară. Și vor sămăna oamenii⁴ de toate semințele și sămânță până la sămânță nu va ajunge; multe vor sămăna oamenii⁴, dară puțin vor secera. Într-acea vreme, feciori<i> nu vor cinsti pre părinți<i> săi și neam aproape să vor lua, de păcat nu vor gândi. Și curvele⁶ vor⁷ face prunci și nu vor ști cine le iaste tată. Într-acea vreme, domni<i> și boiari<i> vor lucra fărădeleage, și mulți oameni⁴ vor lăsa leagea lor și alta vor apuca a ținea. Atuncea, soarele să va întuneca și luna nu-și va da lumi<i> lumina sa. Zilele să vor înmicișora și multe seamne să vor arăta. Iară popi<i> nu să // vor cunoaște din oamenii⁴ cei proști, ci vor fi mincinoși, și dreptatea și adevărul va peri. Acesta-i un vis de pildă⁸ la tot omul”.

„Iară al doilea vis”, zisă filosoful, „cum l-ai văzut, împărate?”

Și zisă împăratul: „Văzuiu o muiare fiind o mănăștergură din ceriu până în pământ spânzurată”.

Și zisă filosoful: „Când va veni vremea de apoi, leagea dreaptă o vor lăsa și alta vor apuca a ținea. Și toți oameni<i> de slujba lui Dumnezeu nu vor gândi și de neamul să<u> cel mișal să vor lepăda și cu streini<i> vor petrece”.

- 16^v Și iară zisă filosoful: „Dară al treilea vis / cum l-ai văzut?”

Și zisă împăratul: „Văzuiu trei căldări ferbând într-o pară de foc. Întru una era său, într-alta era apă, într-alta era unt. Și din unt sărea în său, și din său în unt, iară în apă nu cădea, ce ferbea de sine”.

Și zisă filosoful: „Când va veni vremea de apoi, oameni<i> vor face sate pe unde n-au mai fost sate. Și într-un cap⁹ de sat va fi un bogat, și în celalalt cap de sat, alt bogat, și în mijloc vor fi săraci. Deci bogatul va chema pre bogat de-l va ospăta, iară pre cei săraci și mișei nu-i vor chema, măcară de le-ară fi și rudă. Ci încă nici¹⁰ nu-i vor vedea¹¹, măcară și frați să le fie. Și // toți oameni<i> vor fi fățarnici, nu-și vor căuta de neamul său, ce-și vor urî părinți<i> și frați<i> și-ș vor îndrăgi neamul/ muieri<i>. Și multe muieri își vor lăsa bărbați<i> și vor fugi cu alți<i>. Și muieri bătrâne să vor mărita după cei tineri, și oameni bătrâni vor luo feate, că atuncea nu va fi rușine în oameni; și nicio muiare nu va fi bună”.

Și iară zisă filosoful: „Al patrulea vis cum l-ai văzut?”

Zisă împăratul: „Văzuiu o iapă bătrână unde rodea niște fân, iară mânzul râncheza dintr-însa”.

⁵ Scris inițial: *яръ*, apoi corectat în *ярна*. ✧

⁶ Inserat de altă mână, cu un creion: *съ*. ✧

⁷ Inserat de altă mână, cu un creion: *фѣте ши вор*. ✧

⁸ Scris: *пїндѣ*. ✧

⁹ Scris inițial: *кап*, apoi corectat în *кап*. ✧

¹⁰ Scris: *вѣдѣ*. ✧

¹¹ Scris: *ниъ*. ✧

Iară zisă filo<soful>: „Când va veni vreamea de apoi, atuncea își va votri muma pre fată să o mărite și o va închide / cu alți<i> în casă. Și să vor împresura și 17^v de nime nu să vor rușina”.

Și iară zisă filosoful: „Al cincilea vis cum l-ai văzut?”

Zisă împăratul: „Văzuiu o cățea într-un loc zăcând, iară cățai<i> lătra dintr-însa”.

Iară zisă filosoful: „La vreamea de apoi, atuncea va învăța părinți<i> pre feciori bine, iară feciori<i> nu vor asculta, ce vor zice: «Îmbătrânit-ați și mintea v-ați pierdut și nu știți ce grăiți». Iară părinți<i> să vor rușina și vor tăcea”.

Iară zisă filosoful: „Al șasălea vis cum l-ai văzut?”

Zisă împăratul: „Văzuiu preoți mulți într-o tină // până în grumazi”.

Zisă filosoful: „La vreamea de apoi, învăța-vor preoți<i> pre oameni⁴ în leagea lui Dumnezeu, iară ei cu sine nu or ținea, ce vor aduna avuții multe și cu acealea își vor băga sufletul în focul nestâns”.

Iară zisă filosoful: „Al șaptelea¹² vis¹³ cum l-ai văzut?”

Zisă împăratul: „Văzuiu un cal frumos unde avea doauo capete, unu/ dinainte⁵⁷, altul dinapoi¹⁴. Cu cel dinainte¹⁴ păștea iară, iară cu cel dinapoi¹⁵ bea apă”.

Zisă filosoful: „Când va veni vreamea de apoi, atuncea va judeca / cu 18^v strâmbul pentru plata și vlădici<i> vor pune popi răi și fără carte, care nu s-ar cădea, numai pentru plata. Și mulți popi vor fi, iară puțini buni și drepți. Și de Dumnezeu nu le va fi frică, nici de oameni¹⁶ rușine, și nu-ș vor aduce aminte că vor merge în munca iadului”.

Și iară zisă: „Al optulea vis cum l-ai văzut?”

Zisă împăratul: „Văzuiu preste toată lumea mult mărgăritari¹⁷ vărsat pre pământ. Și căzu foc din ceriu și arsă tot”.

Și zisă filosoful: „La vreamea de apoi, atuncea toți oameni<i> vor fi neguțători, și cei bogăți vor face mincinoși pre cei săraci și vor // lua-o cu strâmbul/ de la cei 19^f mișăi și cu acealea îș vor piarde sufletul”.

Iară zisă Mamer: „Al 9<-lea> vis cum l-ai văzut?”

Zisă Sihaciu: „Văzuiu lucrători mulți unde lucra într-un loc”.

Zisă Mamer: „Când va veni vreamea de apoi, atuncea vor duce oameni<i> avuție la alți<i> să o ție bine. Și când o vor duce, o vor priimi¹⁸ cu drag, iară când va fi de a o lua-o, o vor tăgădui și vor zice: «Nu știm ce ceareți și ce mi-ați dat». Și cu jurământ va să o ia înapoi. Și pentru aceeaa îș vor piarde sufletele”.

Și iară zisă:

¹² Scris: шаштѣлѣ. ✧

¹³ Scris: війс. ✧

¹⁴ Scris: ди" напон. ✧

¹⁵ Scris: ди" наните. ✧

¹⁶ Scris: ѡмени. ✧

¹⁷ Scris: мъръгъритарю. ✧

¹⁸ Scris: приими; altă lecțiune posibilă: *primi*.

A NEW TRANSYLVANIAN COPY OF *THE TWELVE DREAMS*
IN THE INTERPRETATION OF MAMER

(Abstract)

In this paper, we publish an edition of a new copy of the apocalyptic book *The Twelve Dreams in the Interpretation of Mamer*. The manuscript is not mentioned in any catalogue, since it was found in a dossier at the Library of the Romanian Academy containing documents and fragments of manuscripts never indexed before. It is a copy of an earlier one, which seems to be lost now, but was published by Moses Gaster in 1900 and then again in 1925. The text was copied by an unknown person in the village of Glâmboaca, near the city of Avrig, somewhere around the year 1790.

Cuvinte-cheie: cele douăsprezece vise, Mamer, Sahanci, apocalipsă, copie nepublicată.

Keywords: the twelve dreams, Mamer, Sahanci, apocalypse, unpublished copy.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13